

LUNDS
UNIVERSITET

Pedagogiska institutionen
Box 199, 221 00 Lund

Kurs: PED 462
Magisteruppsats, 10 poäng
61-80 poäng
Datum: 2005-03-30

Kunskap med kvalitet

- En diskursanalys av gymnasieskolans utbildningspolitik

Christina Vallin

Handledare:
Bosse Bergstedt

ABSTRACT

- Arbetets art: Magisteruppsats, 10p
- Sidantal: 32
- Titel: Kunskap med kvalitet – En diskursanalys av gymnasieskolans utbildningspolitik
- Författare: Christina Vallin
- Handledare: Bosse Bergstedt
- Datum: 2005-03-30
- Sammanfattning: Gymnasieskolan står inför förändring och vad jag kommer fördjupa mig i denna uppsats är gymnasieskolans utbildningspolitik och dess påverkan på utbildningens utveckling. Därför finner jag det intressant att titta närmare på hur statens utbildningspolitiska styrning tar sig i uttryck i propositionen och hur den språkliga framställningen påverkar de professionellas handlingsmönster.
- Min frågeställning i uppsatsen lyder: hur påverkar den utbildningspolitiska diskursen gymnasieskolans utveckling?
- För att besvara frågeställningen kommer den utbildningspolitiska diskursen friläggas genom en Foucaultinspirerad läsning, diskursanalys av propositionen 2003/04:140 *Kunskap och kvalitet – elva steg för utvecklingen av gymnasieskolan*.
- Styrningens makt- och påverkansprocesser som utbildningspolitiken utgör på de professionella både som enskilda individer och som kollektiv grupp till kropp och själ utövar inflytande på och styr individens sätt att tänka, tala och handla och faktiskt begränsar vad som är möjligt att tänka, tala och handla inom en viss praktik. Vad som gömmer sig bakom välpolerade begrepp såsom kunskap och kvalitet i propositionen handlar om traditionella tankemönster och en ansats till att styra mer. Den påverkan som sådana tankegångar för med sig konserverar snarare än utvecklar gymnasieskolan.
- Nyckelord: Foucault, utbildningspolitik, gymnasieskolan, diskurs, kunskap och kvalitet.

Innehållsförteckning

Förord	i
1. Inledning	1
1.2 Uppsatsens frågeställningar	4
1.3 Disposition.....	4
2. En kunskapsteoretisk ansats i Foucaults anda	5
2.1 Tidigare forskning	5
2.2 Diskurs som begrepp	6
2.2.1 Diskurs som regelsystem.....	6
2.3 Governmentality och dess problematik	8
2.3.1 Decentraliserat styre	9
2.4 Konstruktionen av subjektet	10
2.5 Relationen mellan makt, kunskap och sanningsanspråk	11
2.6 Den disciplinära makten	12
2.7 Motstånd ett steg mot frigörelse	13
3. Att läsa Foucaultinspirerat	15
3.1 Presentation av dokument.....	16
3.2 Tillvägagångssätt	17
4. Den utbildningspolitiska diskursen	18
4.1 Styrning i namn av kvalitet.....	18
4.1.1 Kvalitetskunskap	18
4.1.2 Kvalitetsarbete	19
4.1.3 Kvalitetsmärkning	19
4.1.4 Kvalitetssäkring.....	21
4.2 En kunskapsskola	21
4.2.1 Kunskapsmålet	21
4.2.2 Kunskapsambitionen	22
4.2.3 Kunskap och kompetens.....	23
4.2.4 Kunskapsförmedling.....	24
5. Diskussion baserad på den utbildningspolitiska diskursen	26
6. Avrundad diskussion	29
Referenser	31

Förord

(Obs! Valfritt.)

1 Inledning

En moderniserad men inte radikal förändrad gymnasieskola ska bli verklighet från hösten 2007 (Sydsvenskan, 2004-03-17, s. A1).

Gymnasieskolan genomgick en omfattande reformering i och med Lpf 94¹ (SOU 1992:94). Det innebar dels en förändrad styrning av skolverksamheten från att vara centraliserad till att bli decentraliserad, dels att gymnasieutbildningens struktur gick från en linjebaserad uppdelning mellan treåriga teoretiska linjer och tvååriga yrkesinriktade linjer till att bli en treårig kursutformad programgymnasium oavsett inriktning. Underlaget till kommande förändring av gymnasieskola består av Gymnasiekommitténs slutbetänkande² (SOU 2002:120) där kommitténs förslag innebar en genomgripande organisatorisk sektorsreform av gymnasieutbildningen. Citatet ovan antyder att Gymnasiekommitténs utredning inte kommer att genomföras som helhet utan reforminsatserna är tänkt att koncentreras till elva områden. Resultatet är en överenskommelse mellan den socialdemokratiska regeringen, vänsterpartiet och miljöpartiet och deras utbildningspolitiska arbete har utmynnat i propositionen 2003/04:140 *Kunskap och kvalitet – elva steg för utvecklingen av gymnasieskolan*. Vad som står klart är att gymnasieskolan är en verksamhet i utveckling och för att styra använder sig staten av reformstrategier, vilket innebär successiva förändringar av gymnasieskolans verksamhet (Richardson, 1999) d.v.s. en form av politisk styrning.

En utbildning i vid betydelse handlar både om uppfostring och undervisning och skapas utifrån ett visst syfte där propositionen är ett politiskt verktyg för styrning av gymnasieskolan. Styrning definieras i denna uppsats som:

olika aktiviteter som bidrar till att guida och påverka enskilda eller grupper av människor och att denna påverkan uppnås genom procedurer för formation och värdering av en viss sorts kunskap som gör till den 'sanning' med vilken man styr (Bjuremark, 2002, s. 12).

Gymnasieskolan är ett frivilligt skolsystem och befinner sig i en position av att vara beroende av både arbetsmarknadens möjligheter och begränsningar och elevers önskemål. Gymnasieutbildningen är formellt sätt frivillig för ungdomar, men informellt finns en "sanning" som innebär att gymnasieutbildningen inte alls är frivillig. Kunskapsambition som Lpf 94 manifesterade - en utveckling som började på 1980-talet för att tvätta bort "flum"-stämpeln³ som skolan hade fått (Richardson, 1999) - innebär att alla elever skall erhålla en minsta gemensamma kunskapsbas. För elever på de yrkesinriktade programmen har den största förändringen skett eftersom den praktiska inriktningen numera även är teoretisk.

---

¹ Lpf – läroplanen för de frivilliga skolformerna. Lpf 94 - *Skola för bildning* (SOU 1992:94).

² *Åtta vägar till kunskap – en ny struktur för gymnasieskolan* (SOU 2002:120).

³ "Den marxistiska vänstervåg som i slutet av 1960-talet och början av 1970-talet sköljde fram över både skolor och universitet fick ett kraftigt genomslag i den pedagogiska och skolpolitiska debatten" (Richardson, 1999, s. 104).

Vad jag kommer fördjupa mig i denna uppsats är gymnasieskolans utbildningspolitik och dess påverkan på utbildningens utveckling. Därför finner jag det intressant att titta närmare på hur statens utbildningspolitiska styrning tar sig i uttryck i propositionen och hur den språkliga framställningen påverkar de professionellas handlingsmönster. Eftersom jag menar att styrningen makt- och påverkansprocesser som utbildningspolitiken utgör på de professionella⁴, både som enskilda individer och som kollektiv grupp till kropp och själ inverkar på huruvida gymnasieskolan kommer att utvecklas eller inte.

Uppsatsens inriktning handlar om att förstå och förklara hur den utbildningspolitiska styrningen konstruerar de professionellas förutsättningar till att utveckla gymnasieskolan. Det medför att den franska tänkaren och idéhistorikern Michel Foucaults arbeten blir intressanta. Därav presentationen av vilka intellektuella och teoretiska traditioner som influerat den franska filosofin och därmed hjälpt till att producera Foucaults arbeten och idéer.

Teorierna som dominerade den franska filosofin runt 1930-talet var dels den tyska filosofin och främst fenomenologin⁵ – en lära om det som framträder och visar sig för individens medvetande oavsett vetenskaplig eller vardaglig verksamhet, dels marxismen - en filosofi som inte bara tänkte eller pratade om att förändra världen utan ville förändra den, en politisk teori. Foucaults kontakt med fenomenologin och marxismen var genom det enorma inflytande de intellektuella (Merleau-Ponty, Satre, Hyppolite, Heidegger och Kojève) hade som arbetade inom dessa områden. Danaher, Schirato och Webb (2000) menar att Foucaults arbeten skall förstås som en reaktion mot dem och deras arbeten. Foucaults arbetsområde karaktäriseras av hans intresse att historisera olika teman såsom; truth, knowledge, rationality och reason som utvecklats i kulturer. Det här med att kontextualisera och historisera föreställningar om tex. sanning, kunskap stred mot de föreställningar de fenomenologiska och marxistiska traditionerna stod för. Eftersom de hade en mer absolut och essentiell version av mänsklig aktivitet av idéer och betydelser. Då Foucault var mer intresserad av historiserande arbeten tog han dels till sig Heideggers uppfattning av att se på de sociala och kulturella kontexterna och deras betydelse för hur sanningen och meningen producerades - vad individen kan veta begränsas av kontexten, dels Canguilheims arbeten om den vetenskapliga historien - hur bildandet av sanningen och förnuftet inte är något oundvikligt och att det förändras under tid har påverkat Foucaults arbeten (Lübcke, 1987, 1988 & Danaher m.fl, 2000).

Det fanns två andra teorier som präglade den franska filosofin och Foucaults arbeten runt 1960-talet och det var strukturalismen främst genom Saussure språk teori (lingvistik), där språket ses som ett system av inre skillnader. För att förstå vad ett ord betyder måste det sättas i relation till ett annat ord, språkssystemet sätts före den faktiska språkanvändningen och språkssystemet är således ett regelsystem för språkanvändningen, vilket innebär att språkssystemet därmed blir en social institution (Lübcke, 1987).

---

⁴ Det jag menar med de professionella är alltifrån kommunalpolitiker som ansvarar för utbildningsfrågor till skolledare och lärare.

⁵ Utförligare förklaring av de filosofiska tanketraditionerna som finns i presentationen hänvisas tex. till *Vår tids filosofi, del 1 Engagemang och förståelse – tysk och fransk filosofi*. (1987) och *Filosofilexikonet*. (Lübcke, 1988).

Förespråkarna av strukturalismen framhöll ett annat ställningstagande och det är att individen inte är ett fritt subjekt i förhållande till tänkande och handling. Eftersom deras idéer och aktiviteter produceras genom sociala, politiska och kulturella strukturer innebär det att strukturerna tänker och talar genom individerna. Och den andra teorin var psykoanalysen, där kritiken mot det fria subjektet framfördes först av Freud och senare av Lacan. De menade att subjektet var en myt som kommer sig av att individen försöker undertrycka sina begär i försöket att anpassa sig till samhället. Foucaults begrepp subjektivitet⁶ är hämtad ifrån psykoanalysens teori för att beskriva och förklara identiteten eller självet. Foucault förklarade identiteten som en produkt av diskurser⁷, ideologier och institutionella praktiker (Danaher m. fl, 2000).

Foucault arbetade inom idéhistorien men inte enligt det traditionella tankesättet utan efter föreställningen om att produkterna under en given epok är styrda av underliggande strukturer. Det betyder att det finns ett system av begrepp som avgränsar vad som kan tänkas inom en epok – ett strukturellt betraktningssätt. Men han avvisade samtidigt det strukturella betraktningssättet eftersom han ansågs sig inte använda en strukturalistisk metod. Foucaults intresse låg i, hur skillnaden i förhållandet till andra sätt att tänka var avgörande. För Foucault handlade historien om skillnader och brytningar och inte om identitet och sammanhang. I slutet av 1960-talet präglades diskussionerna om ”efter” strukturalismen - poststrukturalism – där Foucaults uppfattning av den grundläggande ”skillnaden” har spelat en central roll i franska filosofin (Lübcke, 1988). Även om Foucault själv inte hade något intresse av att hamna under denna kategorisering (Foucault, 1998) eller kategoriseras överhuvudtaget.

Filosofen Nietzsche har varit en annan viktig influens på Foucaults arbeten och främst då Nietzsches idéer om relationen mellan sanning, kunskap och makt. Nietzsche avvisande föreställningen om att historien hade något rationellt sätt med en gradvis utveckling av högre former av förnuft att göra utan ansåg att det snarare handlade om makt; hur en grupp individer lyckats pålägga deras vilja över andra handlar om makt snarare än historisk kunskap, vilket haft ett starkt inflytande på hur Foucault ser på maktrelationer. Slutligen har upplysningstiden med värderingar såsom förnuft, rättvisa, jämlikhet och utveckling influerat Foucault och då främst den tyska filosofen Kant som inspirationskälla (Danaher m. fl, 2000). Men Foucaults intresse handlar inte om någon teori utan:

which the critique of what we are is at one and the same time the historical analysis of the limits imposed on us and an experimental with the possibility of going beyond them (Foucault, 1997, s. 319).

I framställningen som hittills presenterats framträder två intresseområden som skall kombineras; utbildningspolitikens påverkan på gymnasieskolans utveckling och det kunskapsteoretiska perspektivet utifrån Foucaults tankesystem. Några av Foucaults teman/begrepp såsom makt, dess relation till kunskap och sanning och konstruktionen av subjektet är relevanta för uppsatsen. Men även styrningsproblematiken blir ett

---

⁶ Foucaults teman/begrepp kommer utförligt presenteras i nästa kapitlet.

⁷ En diskurs utifrån Foucaults definition är ”hela den praktik som frambringar en viss typ av yttrande” (1993, s. 57).

centralt tema i uppsatsen, vilket Foucaults begrepp governmentality skapar möjligheter till. Jag menar att Foucaults begreppsapparat erbjuder de analysverktyg som gör det möjligt att utifrån texten i propositionen synliggöra den utbildningspolitiska diskursen och förutsättningarna för fortsatt utveckling av gymnasieutbildningen.

1.2 Uppsatsens frågeställningar

Uppsatsens frågeställning lyder:

Hur påverkar den utbildningspolitiska diskursen gymnasieskolans utveckling?

För att jag skall kunna diskutera kring frågeställningen fordras en beskrivning av den utbildningspolitiska diskursen i propositionen 2003/04:140 *Kunskap och kvalitet – elva steg för utvecklingen av gymnasieskolan*. Därför blir följande frågor aktuella för att kunna besvara uppsatsens frågeställning: hur ser beskrivningarna ut? vilken regelbundenhet har de? vilka möjlighetsvillkor har den?

1.3 Disposition

I kapitel 2 kommer jag kortfattat presentera tidigare forskning för att placera in min uppsats i en kunskapsteoretisk tradition. Därefter introduceras uppsatsens kunskapsteoretiska och metodologiska ansats följt av en precisering vad det innebär att läsa Foucaultinspirerat och tillvägagångssätt i kapitel 3.

Mitt arbetet med att synliggöra den utbildningspolitiska diskursen sker i kapitel 4 för att i kapitel 5 övergå till att besvara den övergripande frågeställningen baserad på den utbildningspolitiska diskursen såsom den framträder i föregående kapitlet. I kapitel 6 sker en avrundad diskussion.

2 En kunskapsteoretisk ansats i Foucaults anda

2.1 Tidigare forskning

Presentationen av Foucault i inledningen var ett försök att positionera honom eller för att använda hans begreppsapparat placera honom i en diskurs. Foucault lämnade efter sig en omfattande vetenskaplig produktion, vilket inbegriper en egen utvecklad begreppsapparat. Det finns många studier som handlar om Foucault och många studier som använder sig av hans idéer och tidigare forskning visar på den bredd Foucaults begreppsapparat kan användas på. Nu skall jag med hjälp av tidigare forskning som har använt sig av Foucaults kunskapsteoretiska perspektiv/blick positionera mig själv i den forskning som nu bedrivs.

Popkewitz och Brennans (1998) syfte med att organisera en bok i Foucaults anda är att försöka väva samman olika berättarstilar och disciplinära områden och därmed placera utbildningsdiskursen i en dialog med andra intellektuella riktningar. De anser att Foucaults arbeten erbjuder möjligheter till en annan typ av teoretiskt och politiskt projekt, vilket känns angeläget för mig att göra. Genom att beskriva den utbildningspolitiska diskursen försöka jag förklara och förstå hur bilden av verkligheten konstrueras. Därför är ambitionen att uppnå en annan typ av diskussion och genom användningen av Foucaults arbeten/begrepp skapa ett tänkande som framför allt är en utmaning mot mitt eget sätt att tänka, tala och handla, men som säkert kan uppfattas som utmanande mot andra teorier och perspektiv. När ämnesområden såsom utbildningspolitik och reformer är på agendan visar Ball hur Foucaults diskursbegrepp möjliggör ett annat sätt att titta på, gå bakom det uppenbara vilket medför enligt honom (1990) en annan typ av frågor kommer i fokus tex. hur är utbildningspolitiken formulerad? Men Ball (1997) anser också att det skapar förutsättningar till att teoretisera utbildningsreformer för att avslöja makten för dem som utstår den. Bjuremark (2002) använder sig av Foucaults kunskapsteoretiska perspektiv i sin avhandling för att försöka förstå hur dekanrådets praktik vid Lunds universitet styrs. Här blir Foucaults governmentalitybegrepp centralt när hon bl.a. problematiserar och argumenterar kring makt- och styrningsfrågor i relation till subjekts konstruktionen. Olssons (1997) syfte med sin avhandling är bl.a. att synliggöra och analysera den svenska hälsoupplýsningen såsom den framställs i olika statliga utredningar. De analysverktyg Olsson använder bygger på Foucaults begreppsvärld och är den forskning som influerat min uppsats utformning.

Gemensamt för den forskning som presenterats ovan är att Foucaults arbeten/begrepp används som ett komplement till andra teoretiska och/eller metodologiska perspektiv. Min uppsats koncentreras till Foucaults begreppsvärld där uppsatsens ”teori”⁸ och metod⁹ flätas samman eftersom hans begrepp kan ses som både en teoretisk och metodologisk ansats. Då ”teorin” kommer bli mitt analytiska verktyg kommer innebörden av begreppen presenteras i detta kapitel medan en precisering av den

---

⁸ Jag föredrar att benämna Foucaults vetenskapliga produktion i termer av arbeten därav citat tecknen kring teorier.

⁹ Kendall och Wickham (1999) anser att egentligen finns det inte någon foucaultiansk metod.

metodologiska ansatsen och tillvägagångssättet kommer att redogöras i nästkommande kapitel.

2.2 Diskurs som begrepp

I filosofilexikonet (Lübcke, 1988) finns följande definition av termen diskurs: tal, samtal och dryftande, men anger även sju olika innebörder som associeras till olika teorier och perspektiv¹⁰. Det är som med många andra begrepp att det inte finns någon universal definition av begreppet diskurs. Den betydelse som är relevant för uppsatsen är vilken innebörd Foucault själv lägger i begreppet ”som namn på hela den praktik som frambringat ett visst typ av yttrande” (1993, s. 57). Han lägger in en vid innebörd i diskursbegreppet, vilket betyder att all social praktik är inkluderad; tal, skrift, handlingar och institutioner. Följande citat av Said belyser det på ett talande sätt:

En text som ger sig ut för att innehålla kunskaper om något faktiskt [...]. Den anses vara en sakkunnig text. Den kan ges prestige genom akademier, institutioner och regeringar vilket gör att den får en ännu större prestige än dess praktiska användbarhet motiverar. Och allra viktigast är att texter av det här slaget kan skapa inte bara kunskap utan också själva den verklighet som de tycks beskriva. Med tiden åstadkommer den sortens kunskap och verklighet en tradition eller vad Michel Foucault kallar en diskurs, [...] (Said, 2004, s. 181).

Foucault (2002) anser att den enhet som styr diskursen är en samling regler som är inneboende i praktiken och då Foucaults begrepp inte enbart kan ses som ”teorier” utan även kan användas som analytiska verktyg kan diskursen utifrån en metodologisk ansats ses som ett regelsystem¹¹, vilket innebär att:

Diskursanalysen syftar till att analysera det som sägs för att frilägga de regelbundenheter som styr vad som sägs. Det intressanta är inte utsagornas sanning eller betydelse utan det faktum att utsagan existerar, vad den gör och vilken funktion den har” (Olsson, 1997, s. 34).

2.2.1 Diskurs som regelsystem

Foucault (1993) anser att diskursproduktionen i samhället kontrolleras, väljs ut, organiseras och fördelas genom ett antal procedurer. Den mest välkända i det västerländska samhället är utestängningsprocedurerna och mest bekanta är förbudet. Alla vet att man inte får säga allt – *tabuerade ting*, att man inte kan tala om vad som helst när som helst – *ritualer för olika tillfällen* och, slutligen, att inte vem som helst får tala om vad som helst – *det talande subjektets privilegierande eller exklusiva rätt*. De tre typerna av förbud går in i varandra, förstärker eller tar ut varandra och visar på ett komplext förhållande till varandra och vilka är i ständig förändring. Här talar Foucault

---

¹⁰ Tex. ”5. Språket som händelse el. användandet av språket; talet som använt (talat). Mots. Språksystemet el. koden (Ricoeur). 6. Språket som talfenomen; språkvärlden. 7. Problematiserande diskussion om giltighetskrav (Habermas)” (Lübcke, 1988, s. 117).

¹¹ Termen regelsystem taget från Sahlin (1999), men återfinns också i Bergström & Boréus (2000).

om hur diskursen försöker framstå som om den inte är något att bry sig om, men han anser att förbuden avslöjar diskursens koppling till begäret och makten.

Det finns en annan utestängningsprincip som inte är ett förbud utan en uppdelning och ett förkastande. Vad Foucault tänker på är motsättningen mellan förnuft och vansinne. Han anser att uppdelningen inte alls är utplånad utan den arbetar annorlunda enligt andra riktlinjer och genom nya institutioner. Även om effekterna inte är desamma som förr består uppdelningen. Här vill jag tala om uppdelningen som opererar i gymnasieutbildningen. En uppdelning mellan teoretiskt inriktade program och yrkesinriktade program som återföljs av ett förkastande av kunskap och subjekt av den ena av de två polerna. Då tänker jag på att alla elever skall ha en gemensam kunskapsbas, vilket innebär obligatoriska kärnämneskurser där resultatet utmynnat i en treårig gymnasieutbildning för alla. Ambitionen med att motverka skillnader mellan olika program har istället förstärkt uppdelningen och skapat en tredje kategori; det individuella programmet.

Det tredje systemet av utestängning i diskursen hänvisar Foucault till motsättningen mellan det sanna och det falska och för en diskussion om att det som till en början kan ses som något godtyckligt och ordnade till historiska tillfällen och dessutom är i ständig rörelse inte kan liknas vid ett utestängningssystem. Men om uppdelningen sätts in i en diskurs handlar det sanna och det falska inte om något godtyckligt eller är något modifierbart utan han anser att det handlar mer om en vilja till sanning som har följt våra diskurser eller snarare vilken typ av uppdelning som generellt sätt styr vår vilja till kunskap¹². Här gör Foucault en skillnad mellan vilja till sanning (vérité) och vilja till kunskap (savoir). Där viljan till sanning är ”historien om skisser till kunskapsobjekt, om kunskapssubjektets funktioner och positioner och om investeringar i material, teknik och verktyg för kunskapsinhämtande” (Foucault, 1993, s. 13). Viljan till sanning blir något som är historiskt och kulturellt betingat. Där den vetenskapliga verksamheten och disciplinernas ambitioner inte bara är att leverera svar utan även ombesörja sökandet efter djupare kunskaper och förbättrade metoder (Hultqvist & Petersson, 1995). Däremot är viljan till kunskap något som föregrips av ”en vilja att veta som [...] påtvingade kunskapssubjektet en viss position, blick och funktion (se snarare än läsa, verifiera snarare än kommentera)” (Foucault, 1993, s. 12). Denna vilja till kunskap menar jag har med subjektets förhållningssätt till sin omvärld, sätt att se på världen, tala om och ta till sig kunskap vilket då skulle kunna kopplas till subjektets egenskaper och därmed tala om någon ursprunglig kärna. Bjuremark menar att ”Det här sättet att tala om viljan till kunskap blir samtidigt själv motsägelse i Foucaults projekt, eftersom det leder tankarna till någonting ursprungligt (en vilja) och som skulle kunna förstås som det slags metafysiska ordning han så bestämt förnekar” (Bjuremark, 2002, s. 80).

Foucault (1993) anser att utestängningsprocedurerna såsom vilja till sanning förlitar sig på institutionellt stöd, vilket betyder att den både förnyas och förstärks av en tröghet genom praktikerna såsom inom pedagogiken, men också i bokpubliceringssystemet. Men det förnyas på ett djupare sätt av hur kunskap används inom samhället, vilket betyder hur den värderas, distribueras, fördelas och attribueras. Cherryholmes (1988) tar upp hur innehållet i undervisningslitteraturen presenterar fakta som specifika

---

¹² Foucault talar om en skillnad mellan kunskap (savoir) – ett vetande som omfattar både vardagslivets och vetenskapens kunskaper och kunskap (connaissance) – refererar till vetenskaplig kunskap (Foucault, 1998)

förklaringar av ord, uttalanden och diskurser. Vad som utspelar sig här är att meningen diskuteras inte eftersom det redan förutsätts att alla individer delar samma mening. Cherryholmes har en viktig poäng och det är att hur kan vi veta att vi delar samma mening om vi inte diskuterar och ifrågasätter vad vi menar med mening. En fråga som är synnerligen angelägen med tanke på det mångkulturella samhälle Sverige är idag. Foucault (1993) anser att denna vilja till sanning som kan kopplas till begäret vilar på institutionellt stöd och institutionell distribution och har en tendens att utöva en typ av press på och tvingande makt över andra diskursformer.

Hittills har presentationen fokuserats på utestängningsprocedurer som verkar från utsidan vilka är relevanta utifrån syftet, men jag vill nämna att det finns andra procedurer som kontrollerar och begränsar diskursen. Vad Foucault talar om här de inre procedurerna och det är diskurserna själva som kontrollerar sig såsom kommentaren.

2.3 Governmentality och dess problematik

Foucaults begrepp governmentality visar på ett alternativt sätt att förstå dagens utbildningspolitiska styrning av gymnasieskolan. Att styra (government) är att utöva makt och är då en form av aktivitet vars mål är att forma, guida och påverka individer/individernas beteende. Styrningspraktikernas själva kärna och problematik utgörs av frågorna; vem kan styra? vad är styrning? vad och vilka är styrda? (Foucault, 1991). Nu menar Foucault att själva styrningsbegreppet (government) inte enbart skall refereras till politiska strukturer eller till styrning av stater utan det handlar snarare om tekniker och procedurer för att styra mänskligt beteende med hjälp av kunskap (savoir).

Begreppet governmentality kan översättas med ”rationalitet för politisk styrning”, ”styrningsrationalitet” (Foucault, 2000), men Hultqvist och Petersson framställning av begreppet tydliggör dess innebörd. Genom att skilja ordsammanställningen governmentality åt framträder två ord; första begreppsledet govern betyder att styra eller regera, den andra är mentality och refererar till inställning, läggning eller fantasi. Det betyder att governmentality syftar

på det förhållande att maktutövning alltid i alla sammanhang korresponderar mot en inställning eller ett förhållningssätt till det som ska styras eller påverkas, [...] *förhandsinställning* (Hultqvist och Petersson, 1995, s. 26).

Vad Foucault (1991) menar med rationalitet är hur statens maktutövning förändras ifråga om styrning och han använder sig av den västerländska historien för att spåra utvecklingen av styrningspraktiken. Rationaliseringen av staten har medfört en omvandling av maktutövning från centraliserat styre av kunglig makt/suveränitet till maktutövning där liberala¹³ tankegångar om en minskad statliga styrning medfört decentraliserat styre bestående av privata eller statsfinansierade institutioner såsom gymnasieskolan. Denna förändring av styrning anser Foucault uppstod när staten genom

---

¹³ Liberalism: en rationalitet av politisk styrning/maktutövningsmentalitet (Rose, 1995). Utvecklingen av liberalismen har medfört att det talas om neoliberalism eller avancerad liberalism, men det är ingen diskussion jag kommer att positionera mig i. Utan jag kommer hålla mig till den grundläggande termen liberalism.

administration systematiserade omhändertagandet av populationens hälsa som ett led i statens skyldighet att fostra individers liv. Utvecklingen av den här typen av rationalitet refererar till styrningspraktiken och dess natur d.v.s. ett sätt/system av tänkande och avsikten med styrningen är att förstärka staten i sig själv. Det bygger på liberala idéer som är viktiga för att följa utvecklingen av det västerländska samhällets moderna politiska rationalitet, vilket innebär nya relationer mellan politik och praktik som kunskap - politisk kunskap, uppkomsten av en ny relation mellan politik och historia och relationen mellan individ och stat. En rationalitet baserad på kunskap/vetande hur makt skall utövas mest effektivt för att staten dels skall vara ekonomiskt framgångsrik, dels förfoga över en välmående population. Men de liberala tankegångarna medförde också en ansvarsfördelning av populationen och deras hälsa till olika institutioner. Där logiken generellt handlar om att reglera, sanktionera och normalisera individers beteende genom hela den sociala kroppen som helhet. Det betyder i förlängningen att individerna internaliserar de förväntningar som blir ställda på dem - individens vilja till aktiv styrning av sig själv. Statens ökade inflytande på individers liv är möjligt genom olika vetenskapsdiscipliners kunskapsanspråk. Hultqvist & Petersson anser att Foucaults governmentalitybegrepp visar:

att det på ett övergripande sätt klargör det som är specifikt för *modern* maktutövning, nämligen att all påverkan, all styrning, till syvende och sist grundas på en kunskap om det som är maktens föremål (Hultqvist och Petersson, 1995, s. 25).

Foucault (1991) anser att utvecklingen av styrningspraktikerna i det västerländska samhället har en tendens till politisk suveränitet och det innebär styrning av alla och envar, vars intresse skulle vara att på samma gång ”totalisera”, vilket ses i relation till populationen och till att ”individualisera”, vilket bl.a. sker genom disciplineringsmetoder såsom examinationen i skolverksamheterna. Något som jag utvecklar lite längre fram i kapitlet.

2.3.1 Decentraliserat styre

I inledningen konstaterade jag att gymnasieskolans utbildning formas utifrån ett visst syfte där propositionen används som ett politiskt verktyg för styrning (government). Utbildningspolitikens syfte etableras utifrån viss kunskap, människo- och samhällssyn och det är ingen neutral utgångspunkt som styr kunskapsmålen i propositionen. Utan den rationalitet som förverkligar politisk styrning (governmentality) är de vetenskapliga discipliners kunskapsproduktion som formar subjektens egna antagande/förhandsinställning om ting och fenomen som är föremål för förändring.

Den liberala styrningsformelns grundläggande problematik är avvägningen mellan att inte styra tillräckligt, men även en rädsla för att styra för mycket (Foucault, 1991). Decentraliseringen av gymnasieskolan innebär mål-, resultat- och kvalitetsstyrning, vilket medför att statens instrument för att reglera gymnasieutbildningen är utvärderingar. Något som kan ses som ett konstant missnöje med styrningen:

ett evigt ifrågasättande av huruvida de önskade effekterna faktiskt genereras, ett problematiserande av de misstag i det tankesätt eller de strategier som hämmar den politiska styrningens effektivitet; den introducerar imperativet att det inte nödvändigtvis skall styras mer utan att det skall styras bättre (Rose, 1995, s. 51).

För enskilda skolverksamheter innebar/innebär decentraliseringen ett ökat ansvar, men även en frihet för de professionella att själva utforma och utveckla den enskilda skolverksamheten. Resultatet av styrnings sättet är beroende av hur de professionella påverkas och förhåller sig till makt och dess utövning.

För att kunna beskriva den utbildningspolitiska diskursen som styr gymnasieskolans verksamhet och frilägga de regelbundenheter och möjlighetsvillkor som den bilden skapar i strävan efter att utveckla gymnasieskolan, är det av intresse att titta närmare på: relationen mellan makt och frihet, kopplingen mellan makt, kunskap och sanningsanspråk och konstruktionen av subjektet.

2.4 Konstruktionen av subjektet

Att tala om hur jaget/subjektet/identiteten konstrueras finns det många antaganden och teorier om. När Foucault (2002, 1980) talar om subjektet är det inte utifrån en autonom, förnuftig eller självstyrande aktör. Utan han framställer subjektet som en produkt av diskursen samt utgår ifrån att analysera hur subjektet positioneras i förhållande till olika utsagor och för en diskussion om hur individen formas till ett subjekt. Hur ett subjekt görs till subjekt – en konstruktion och då handlar det mer om hur det är möjligt att styra eller kontrollera subjektet med hjälp av makt. Därför blir det intressant att synliggöra i vilken subjektspostion/er lärare och elev placeras i propositionen.

Foucaults (2000) arbeten behandlar hur individen formas till subjekt utifrån tre olika objektifieringsformer. Det första är på det sätt de vetenskapliga observationerna och undersökningarna försöker skapa ett vetande med vetenskaplig status genom objektifiering av subjektet. Där olika vetenskapliga discipliner såsom pedagogiken utvecklar kunskap/vetande om mänskligheten. Forskningens observationer och undersökningarna påverkar hur utbildningsdokument formuleras angående utbildningens mål, innehåll och metodik. I boken *Övervakning och straff* (2003) återger Foucault hur bestraffningen av individen går från en yttre fysik behandling till att krypa in under skinnet på denne. Det utvecklas en ny typ av kunskap om subjektet och nya experter såsom läraren gör att individens ”själ”¹⁴ kan bebos, vilket inträffade i samband med utvecklingen av statens styrnings sätt (government). Vad som framkommer är att kunskap/vetande kopplas till makt:

att makt och vetande direkt förutsätter varandra; att det inte finns något maktförhållande utan att ett därmed sammanhängande område av vetande skapas och att det inte heller finns något vetande som inte samtidigt förutsätter och utbildar ett maktförhållande (Foucault, 2003, s. 33).

Det betyder inte att all vetenskap och kunskap kan reduceras till makt, men att kunskap produceras under komplexa maktförhållanden.

---

¹⁴ ”Det är en själ som är en historisk verklighet och som till skillnad från den själ som representeras av den kristna teologin inte är född i synd och värd att bestraffas, utan snarare föds ur bestraffningens, övervakningens, tuktans och tvångets processer. Denna verkliga, okroppsliga själ är inte någon substans; den är det element där verkningarna av en viss typ av makt och referensen till ett vetande artikuleras i förhållande till varandra, kuggverket som tillåter maktförhållandena att ge upphov till ett möjligt vetande och åt vetande att förlänga och förstärka maktens verkningar” (Foucault, 2003, s. 35).

Den andra formen är vad Foucault kallar "dividing practices" och visar hur subjektet antingen "divided inside himself or divided from others" (ibid, 2000, s. 326). Den här processen objektifierar subjektet, vilket är en produkt av vetenskaplig forskning och visar på hur individen indirekt bildar sig själv genom att utestänga några andra; kriminella, vansinniga. Det betyder att subjektet reflektera över sig själv genom dessa kategoriseringar.

Slutligen den tredje formen för hur individen görs till subjekt är hur hon/han förvandlar sig själv till subjekt - en inre självomvandlingsprocess. Det är en aktiv individ som skapar sig själv eller som Olsson uttrycker det "individen deltar aktivt i skapandet av bilden av sig själv - bilden av subjektet" (Olsson, 1997, s. 39). Något Foucault utvecklar inom sexualitetens historia¹⁵.

Här presenteras individen som om den vore totalt maktlös under olika makt- och påverkansprocesser, men Foucault (1997) anser att individen är en tänkande varelse och även om subjektet gör ting på grund av universala regler av beteende eller av historisk rationalitet inbegriper all maktutövning att en motmakt kan sättas in.

2.5 Relationen mellan makt, kunskap och sanningsanspråk

Det som karaktäriserar Foucaults (1980) sätt att se på makt är hur makten utövas och mot vad den fokuserar på. Därför skall makten inte ses som en statisk enhet som är lokaliserad i någon statsapparat. Makten kan inte ägas av någon utan den cirkulerar genom komplexa maktrelationerna som finns. Därför blir uttrycket "den frånvarande maktens närvaro" (Hultqvist & Petersson, 1995, s. 18) mycket passande för gymnasieskolans decentraliserade styre. Foucault (2000) anser att om vi talar om makt i form av lagar, institutioner eller ideologier, om vi talar om strukturer eller tekniker av makt är det endast då vi kan anta att vissa personer utövar makt över andra.

Maktutövningen anger relationen mellan två parter och existerar endast när någon utövar den över någon annan genom handling. En annan förutsättning är att makten samtidigt medger styrning av möjligheter, vilket inkluderar ett viktigt element; frihet. Makt utövas endast över fria subjekt där det finns möjligheter till olika typer av beteende, flera olika sätt att reagera och levnadssätt.

Jag har tidigare introducerat hur makt och kunskap påverkar subjekt konstruktionen. När Foucault (1980) talar om makt betyder det att han i samma andetag talar om kunskap och då är det främst vetenskaplig kunskap han tänker på. Makt producerar kunskap och kunskapsfunktionen är en form av makt vars effekt den sprider. Det är två sidor av samma mynt där kunskap på ett vis auktoriserar och legitimerar utövandet av makt. Även om Foucault framhäver de mörka sidorna och negativa aspekterna av makt anser han att denna föreställning med att se makt endast ur ett nedtryckande perspektiv, en makt som alltid säger nej är särskilt användbar. Istället frågar han sig om makten alltid sade nej skulle individen lyda under sådana omständigheter? Nej, svaret känns givet och här tar Foucault upp hur makt producerar ting, inger njutning, formar kunskap och producerar diskurser. Kunskap skall ses som något positivt och produktivt av dess

---

¹⁵ Foucault har skrivit tre böcker om sexualitetens historia; Del 1: Viljan av veta, Del 2: Njutningens bruk och Del 3: Omsorgen hos sig.

förhållande till makten. Ett produktivt nätverk som genomsyrar hela den sociala kroppen och är mycket mer än den negativa instans vilkas funktion är att trycka ned. All maktutövning inbegriper då möjligheter till motmakt för individen som då disponerar över en viss makt och kan av det skälet ses som ett verktyg för att förmedla makten vidare – individen som makten konstituerat är på samma gång dess förmedlare. En paradox som känns bekant eftersom Foucault ser subjektet som en produkt av diskursen betyder det att subjektet samtidigt reproducerar diskursen.

Att tala om makt och kunskap inkluderar en annan aspekt och det är relationen till sanningsanspråken. Varje samfund har sin egen sanningsregim och denna sanning är kopplad till den cirkulära relationen av maktsystemet. För att påverka och guida de professionella tar utbildningspolitiken hjälp av en viss kunskap och gör den till den ”sanning” med vilken den styr. Foucault (1980) lägger fram några egenskaper sanningen har och det är att den är centrerad i former av vetenskapliga discipliner och de institutioner som producerar den, men sanningen är även ett objekt under vissa former där den har en stor spridning och konsumeras, vilket sker i utbildningssystemet. Den producerar och förmedlar under kontroll och domineras av några få politiska och ekonomiska apparater.

2.6 Den disciplinära makten

Foucault talar om det nutida samhället som det disciplinära samhället och här opererar den disciplinära makten – en specifik teknik av makt. Genom att använda mig av Foucault kommer en bild av hur den disciplinära makten opererar. För i en utbildningsinstitution såsom gymnasieskolan florerar olika typer av relationer och han (2000, 2003) delar in dessa relationer i tre olika block; målinriktade aktiviteter, system av kommunikation och maktrelationer. De här blocken av relationer bildar och reglerar gemensamma system - d.v.s. diskursens regelsystem som påverkar tal, skrift, handling och institution - som tydliggörs genom att titta på institutionens arkitektur, de föreskrifter och regler som styr dess inre liv, de olika aktiviteterna som är organiserade, alla individer som möts med sina specifika funktioner och väldefinierade karaktärer. Det är aktiviteterna som sker under utbildningstiden, vilka uppfattas som en helhet där undervisningsprocesserna bygger på successiva verksamheter av serier vilket gör det möjligt för makten att lägga tiden under sig. Med hjälp av de disciplinära metoderna låter sig en linjär tid framträda, vilket skapar förutsättningar till en detaljerad kontroll som säkrar elevens lärande och förvärvande av förmågor och beteende, vilket sker genom en reglerad kommunikation; frågor och svar, uppmaningar, uppmuntran, kodade tecken av lydnad och olika värden av varje elev och nivå av kunskap. De olika maktprocesserna uttrycks genom den hierarkiska övervakningen där belöning och bestraffning blir ett normaliserande system som framtvingar homogenitet. Men samtidigt individualiserar den genom att det blir möjligt att mäta avvikelser och dra nytta av olikheterna för att kunna anpassa dem efter varandra.

Disciplinen är enligt Foucault (2003) en metod som används för att göra kroppen lydigare och på samma gång nyttigare. Disciplinen frambringar ”fogliga” kroppar, vilket innebär att intentionerna utifrån ekonomisk synvinkel handlar om att öka kroppens krafter så att den kan bli till nytta och resurs för samhället, men samtidigt (relativt osynligt) minska kroppens krafter från politisk synvinkel eftersom disciplinen

tvingar individen att lyda. Denna disciplinering av samhället betyder inte enligt Foucault (2000) att individerna har blivit mer lydiga utan det rör sig om en kontrollerad, rationell och ekonomisk process av reglering mellan olika typer av maktrelationer.

I examen kombineras den övervakande hierarkins metoder och den normaliserande metoden. Examination är något som hela tiden finns parallellt med undervisningen och utmärker sig genom att ständigt jämföra var och en av dem och alla de andra, vilket skapar förutsättningar till kvalificering, klassificering, belöning och bestraffning. Examinationen eller kanske främst den disciplinära makten gör att det inte är makten som syns utan de som underkastas makten. De som främst syns i skolans examensförfarande är elever som inte klarar den kunskapsnivå som krävs blir föremål för sanktioner och när problemet skall lokaliseras är det både lärare och elever som underkastas makten.

Foucault anser att det som karaktäriserar maktrelationerna i dagens samhälle är övervakning, kontroll och tillrättavisning där disciplinen formar individens beteende. Det sker med hjälp av den rationalitet av politisk styrning (governmentality) som dels tar hjälp av olika kunskapsanspråk vilket producerar självreglerande subjekt, dels genom olika utvärderingar av gymnasieskolan. Framgången med den disciplinära makten är att apparaten i sin helhet alstrar makt, vilket den inledande beskrivningen av olika relationer som florerar i utbildningsinstitutionen tydligt visade. Även om den disciplinära makten framhäver de negativa sidorna med makt är makt produktiv då den formar kunskap och producerare diskurser (Foucault, 1980).

2.7 Motstånd ett steg mot frigörelse

Subjektet befinner sig i ett nätverk av olika maktrelationer där institutionerna i samhället reglerar, sanktionerar och normaliserar beteendet med hjälp av kunskapsproduktionen. All maktutövning inbegriper möjligheter till motmakt för subjektet. Eftersom Foucaults (2000) maktanalys utgår ifrån dess relationella karaktär medger styrning samtidigt möjligheter till handling och det innefattar ett fritt subjekt. Att tänka är enligt Foucault att utöva frihet.

För att förstå hur maktrelationer fungerar börjar Foucault med att undersöka en specifik rationalitet och det är maktrelationer utifrån former av motstånd - frigörelse. Mer precis handlar det om de motsättningar som har utvecklats under senare år såsom makten män har över kvinnor, föräldrar över barn, psykiatern över den psykiskt sjuka, medicinen över befolkningen och administrationen över individens sätt att leva. För mig blir det intressant att placera ett antagande om utbildningspolitikens makt över de professionella i gymnasieutbildningen där motsättningar skulle kunna ses som ett hinder för gymnasieskolans utveckling. Vad dessa kamper har gemensamt är 1) att de är tvärgående och att de inte är begränsade till ett land, politik, eller ekonomisk form av reglering 2) att målen för dessa kamper är makteffekten som sådan. T.ex. medicinen där kritiken primärt handlar om den okontrollerade makten över individens kroppar – hälsa – liv och död och inte själva vinstintresset i sig 3) de här två kamperna har två orsaker gemensamt; för det första kritiserar individerna den instans som är närmast, vilket betyder de som utövar makten över deras handlingar och tittar inte efter ”chief enemy”.

För det andra förväntar individerna sig inget resultat av deras problem inom den närmsta framtiden såsom en frigörelse, revolution eller slutet på klasskampen.

De här punkterna är inte de mest originella anser Foucault (2000) men poängterar att följande punkter är mer specifika 4) vad dessa kamper ifrågasätter är den individuella ställningen och det handlar dels om rätten till att vara annorlunda, vilket inkluderar allt som gör individen riktigt individuell, dels attackeras allt som separerar individen d.v.s. bryter dennes länk med andra, splittrar samhällslivet, tvingar individen tillbaka på sig själv och knyter denne till sin egen identitet på ett begränsat sätt 5) kampen om privilegiet om kunskapen är de motsättningar som finns mellan makt och kunskap, kompetens och kvalifikationer. Vad som ifrågasätts är på det sätt kunskap cirkulerar och fungerar 6) who are we? är den frågeställning som nutida kamper kretsar kring anser Foucault. Och det är ett avvisande mot abstraktioner av ekonomiskt och ideologiskt statsvåld, vilket ignorerar individers individualitet, men det är också en protest mot vetenskapliga och administrativa undersökningar som bestämmer vem någon är.

Målet med dessa kamper enligt Foucault handlar om subjektets frigörelse mot maktens tekniker:

This form of power that applies itself to immediate everyday life categorizes the individual, marks him by his own individuality, attaches him to his own identity, imposes a law of truth on him that he must recognize and others have to recognize in him. It is a form of power that makes individuals subjects. There are two meanings of the word 'subject': subject to someone else by control and dependence, and tied to his own identity by a conscience or self-knowledge. Both meanings suggest a form of power that subjugates and makes subject to (Foucault, 2000, s. 331)

Foucault anser att kampen idag handlar om former av beroende mot att ge efter för subjektiviteten (även om kamper mot former såsom domination och exploatering inte har försvunnit, snarare motsatsen). Den här formen av beroende sker i samspel med utvecklingen av den politiska strukturen – staten. En politisk makt vars intresse är totaliteten, populationen utifrån klass, grupp eller en mängd medborgare och ignorerar den enskilda individen. Statens makt är både en individualiserad och totaliserad form av makt och är en knepig kombination av individualiserande tekniker och totaliserande procedurer.

Foucault (2000) menar att målet idag är kanske inte att upptäcka vad vi är utan vägra vad vi är och för att förändra detta bör individerna föreställa sig själv och bygga upp hur denne skulle kunna vara. Ett försök till att bli av med den här typen av dubbelbindning; individualisering och totalisering av moderna maktstrukturer. Foucault anser att den slutsats som kan dras är att de politiska, etiska, sociala, eller filosofiska problem är inte att frigöra individen från staten eller från deras institutioner utan snarare frigöra dem ifrån både staten och den typen av individualisering som är kopplade till staten.

3 Att läsa Foucaultinspirerat

Objektet som är föremål för analys är proposition 2003/04:140 *Kunskap och kvalitet – elva steg för utvecklingen av gymnasieskolan* - själva dokumentet kommer att presenteras längre fram – och ambition är att göra en Foucaultinspirerad analys där hans begrepp blir mina analytiska verktyg. Det innebär att den inte skall ses som någon fullständig analys eftersom det som är utmärkande för Foucaults arbeten¹⁶ är att han använder sig av historien för att diagnostisera nutiden.

I föregående kapitel introducerade jag dels vilken innebörd Foucault lägger i begreppet diskurs ”hela den praktik som frambringar en viss typ av yttrande” (1993, s. 57) d.v.s. alltifrån tal, skrift, handling och institutioner och därför är det möjligt att t.ex. tala om den utbildningspolitiska diskursen, dels diskurs utifrån en metodologisk ansats: ett regelsystem som anger vilka möjliga utsagor och positioner subjektet är hänvisad till för att delta i diskursen (Foucault, 2002). Även om begreppet har många olika innebörder beroende på vilka teorier eller perspektiv som det associeras till är diskursanalys oavsett inriktning ett bestämt sätt att se på språk och språkanvändningen (Bergström & Boréus, 2000). En central och teoretisk utgångspunkt för diskursanalys är att språket och det som låter sig framträdas inte bara avspeglar utan också binder och begränsar våra tankar (Sahlin, 1999).

Diskursanalys utifrån ett foucauldianskt perspektiv handlar inte främst om språkbruket i mikromiljöer; att presentera några detaljerad beskrivningar av själva språket eller vad som sagts. För det handlar inte om att behandla diskursen som enbart en mängd tecken utan även som praktiska handlingar där regelsystemet genom makt och kunskapsrelationen bildar de objekt de talar om. Även om nu diskurserna består av tecken skall de inte reduceras till ett harmlöst möte mellan ord och ting utan:

det är detta *mera* de uträttar som gör det omöjligt att reducera dem till språk och tal. Det är detta ”mera” som måste tas fram och beskrivas (Foucault, 2002, s. 67).

D.v.s. språkets betydelse i konstituerandet av verklighetsuppfattningen. Genom att använda mig av diskursanalysen ligger fokus som nämnts ovan inte på vad författarna vill säga med sin text eller intresserar mig för att värdera hur ”sanna” utsagorna om verkligheten är. Utan diskursanalys utifrån Foucault handlar om:

Att inte lämna diskursen för att söka efter dess dolda inre kärna, att inte söka efter hjärtpunkten hos en tanke eller betydelse som man tror skall visa sig däri. Nej, istället måste vi utgå ifrån diskursen själv, hur den ter sig, dess regelbundenheter och söka oss mot de yttre villkoren för dess möjlighet (Foucault, 1993, s. 38).

Vad Foucault poängterar är: händelse, serie, regelbundenhet och möjlighetsvillkor som analysens regulativa princip. Analysen intar då en mer beskrivande och tolkande nivå och är i uppsatsen ett försök till att skapa förståelse kring ett fenomen såsom gymnasieskolans utbildningspolitik och dess inverkan på fortsatt utveckling.

---

¹⁶ Vansinnets historia under den klassiska epoken, Övervakning och straff och Sexualitetens historia del 1 Viljan av veta, del 2 Njutningens bruk och del 3 Omsorgen hos sig.

Att identifiera och beskriva en diskurs är enligt Sahlin (1999) en av diskursanalysens funktioner och därmed kan *en* diskurs ses som en analytisk konstruktion. En diskurs om utbildningspolitik ger därmed uttryck för något och gör anspråk på att vara sant och verkligt för detta ämne, men en diskursanalys utifrån foucauldianskt perspektiv öppnar även upp möjligheter för mig att gå bakom det uppenbara. Min analys blir en aktiv handling av subjektiva tolkningar och Sahlin påpekar mycket riktigt att en diskursanalys är en subjektiv handling. Men hon anser att resultatet, i jämförelse med andra kvalitativa metoder är relativt öppet för att andra kan studera samma texter och undersöka om mina uttalande meningar och mönster som framträder är trovärdiga. Därför bör presentationen av tillvägagångssättet vara tydlig och systematisk.

3.1 Presentation av dokument

En proposition är ett förslag från regeringen till riksdagen och är det material som ligger till grund för den Foucaultinspirerade analysen i denna uppsats. Propositionen 2003/04:140 *Kunskap och kvalitet – elva steg för utvecklingen av gymnasieskolan* är en överenskommelsen mellan den socialdemokratiska regeringen, vänsterpartiet och miljöpartiet. Deras utbildningspolitiska arbete är en samlad bedömning baserad främst på propositionen 1997/98:169 *Gymnasieskola i utveckling – kvalitet och likvärdighet* och Gymnasiekommittén 2000 slutbetänkande: *Åtta vägar till kunskap – en ny struktur för gymnasieskolan* (SOU 2002:120) med tillhörande remissförfarande. Val av text på utredningsnivå medför att vissa fenomen synliggörs medan andra marginaliseras. Bergström och Boréus poängterar att politik i stor utsträckning handlar om att formulera mål. I texter på utredningsnivå utkristalliseras ofta en problembild, d.v.s. en struktur som innebär ”att man pekar ut vad som är problem, vad som är problemens orsaker och vad som är deras lösning” (Bergström & Boréus, 2000. s. 240).

Propositionen omfattar 16 kapitel och reforminsatserna är koncentrerade till elva områden¹⁷. Utifrån uppsatsens frågeställningar har texter vilka presenteras som citat valts från kapitel 4: *Principiella utgångspunkter* och kapitel 6: *Ämnen och kurser*.

Valet av propositionen grundas följaktligen på att texten ger uttryck för den styrningssträvan den politiska makten har över utbildningsfrågan. Vilket medför att den utbildningspolitik som synliggörs i texten säger något om sättet att tänka kring gymnasieskolans utveckling, kunskap, kvalitet och subjekt; de professionella och elever samt vilka möjligheter den utbildningspolitiska diskursen rymmer.

Men uppsatsen säger inte något om den faktiska implementeringen¹⁸. Trots detta finner jag det motiverat och fruktbart att analysera på utredningsnivå då tankemönster/paradigm inte är kända för att vara förändringsbenägna.

---

¹⁷ 1) Ämnesbetyg ersätter dagens kursbetyg, 2) En gymnasieexamen införs, 3) Gymnasiearbete stärker helhetssyn i utbildningen, 4) Ökad kvalitet på individuella program, 5) Frisökning ger eleverna ökad valfrihet och stimulerar regional samverkan, 6) Historia nytt kärnämne, 7) Förstärkt kvalitet på yrkesinriktade program, 8) En modern lärlingsutbildning förnyar yrkesutbildningen, 9) Kärnämnen bör präglas av utbildningens inriktning, 10) Större kurser för sammanhang och fördjupning, 11) Lokala kurser måste kvalitetssäkras av Skolverket (Proposition 2003/04:140, s. 2).

¹⁸ Enligt propositionen skall implementeringen tillämpas på utbildning som påbörjas efter den 1 juli 2007.

3.2 Tillvägagångssätt

I och med att jag strukturerar upp arbetet i analysen skapas dels ett tillvägagångssätt som gör det möjligt för andra att göra en liknande Foucaultinspirerad läsning på en annan studie, dels skapas förutsättningar till att bedöma om min analys är trovärdig.

Uppsatsens frågeställning medför att jag först kommer beskriva den utbildningspolitiska diskursen för att sedan övergå till att besvara uppsatsens övergripande frågeställning: Hur påverkar den utbildningspolitiska diskursen gymnasieskolans utveckling? Därför kommer diskursanalysen vara uppdelad i två steg, d.v.s. två kapitel: *Den utbildningspolitiska diskursen* och *Diskussion baserad på den utbildningspolitiska diskursen*.

Jag har tidigare i kapitlet introducerat fyra begrepp som Foucault (1993) anser fungerar som analysens regulativa princip. När han presenterar de fyra begreppen händelse, serie, regelbundenhet och möjlighetsvillkor är det utifrån ett idéhistoriskt perspektiv, vilket inte sker i denna uppsats. Utan jag kommer att tillämpa de fyra begreppen på det viset att citaten som ligger till grund för min analys skall ses som enskilda händelser vilka ger uttryck för och skapar en serie - den utbildningspolitiska diskursen (Olsson, 1997). Detta möjliggör en beskrivning av den utbildningspolitiska diskursen och det är vad som sker i första steget av analysen.

Första kapitlet av analysen består av två delar: *Styrning i namn av kvalitet* och *En kunskapsskola*. Jag kommer här att använda mig av de analytiska verktyg som presenterades i förra kapitlet för att frilägga och fånga upp den utbildningspolitiska diskursen: styrningsrationalitet (governmentality), konstruktion/position av subjekt, subjektivitet, makt och kunskapsrelationen, disciplinerings- och frigörelseprocessen, positiv och negativ maktutövning.

I andra kapitlet kommer jag föra en diskussion baserad på den utbildningspolitiska diskursen såsom den framträder d.v.s. min tolkning av händelserna (citatena). Jag kommer slutligen använda de två kvarvarande begreppen till att utforma två frågor: vilken/a regelbundenhet/er exponerar serien? och vilka möjlighetsvillkor har den?

4 Den utbildningspolitiska diskursen

4.1 Styrning i namn av kvalitet

4.1.1 Kvalitetskunskap

Den höjda kunskapsambitionen förklarar till en viss del hur det kommer sig att utbildningsfrågan problematiseras endast tio år efter den övergripande reformförändring - Lpf 94. Följande citat visar dels på denna problematik, dels hur den utbildningspolitiska styrningen formar en relation mellan kvalitet och kunskap:

1. Det är allvarligt att var fjärde elev inte slutför en gymnasieutbildning med slutbetyg. Orsakerna kan vara flera, men de ungdomar som inte alls slutför gymnasieutbildning har svårt att få och behålla ett arbete. När gymnasiekompetensen har blivit den etablerade grundkompetensen är det en allvarlig nackdel och risk för utanförskap att inte ha de kunskaper som en slutförd gymnasieutbildning ger. En stor del av eleverna som inte fullföljer en gymnasieutbildning går antingen på de yrkesinriktade programmen eller på individuella program. Kvaliteten inom framför allt yrkesutbildningen och de individuella programmen måste därför stärkas. Det är dock fel väg att gå att sänka kunskapsambitionerna för dessa elever. Målet måste vara att utveckla gymnasieutbildningarna så att fler elever får de kunskaper som är så viktiga för deras framtid. [.....]
Gymnasieskolan skall vara en kunskapsskola (s, 13).

Syftet med styrningsrationalitet är att få de utpekade grupperna av elever tänka och handla på det sätt som regeringen vill. Målet med styrningen är uppenbar och av allt att döma finns det bara en väg till en bra framtid och det är kunskapens väg eftersom gymnasieskolan skall vara en kunskapsskola. Textens maktspråk är både negativt och positivt. Språket är främst hotande då ungdomar utan gymnasieutbildning har svårigheter med att få jobb och behålla ett jobb, men det innebär också att uteblivna kunskaper som utbildningen ger medför större risk för utanförskap. Utifrån elevens förmåga att slutföra gymnasieutbildningen konstrueras ett mätinstrument som kan förutspå huruvida framgångsrik eleven kommer bli i framtiden. Det positiva med utvecklingen av gymnasieutbildningen är ambitionen med att fler elever skall förfoga över de kunskaper som anses viktiga för kommande arbetsliv - framtid.

De ungdomar som inte fullföljer gymnasieutbildningen representeras främst av elever på yrkesinriktade program och/eller individuella programmet. Vad som händer i och med uppdelningen är att en specifik grupp konstrueras som ett problem, vilket för med sig ett förkastande av subjekt. Eftersom problemet främst lokaliseras till yrkesinriktade programmet och individuella programmet blir lösningen att kvaliteten måste framför allt höjas på dessa program. Det framgår att utvecklingen kommer ske med hjälp av relationen som här håller på att formas mellan kvalitet och kunskap. Den grupp som inte framträder i skrift, men är med sin frånvaro mycket närvarande, den normerande gruppen som kvalitetshöjningen baseras på skall få fler elever att erhålla kunskaperna som är avgörande för deras framtid. Därför är det inte tänkbart att sänka kunskapsambitionerna för ”den andra” elevgruppen.

4.1.2 Kvalitetsarbete

För att fler elever skall uppnå de gemensamma kunskapsmålen har ett kvalitetsarbete påbörjats i grundskolan där ökade anslag från staten medför att lärare och specialister kan anställas. En utbildning är disponerad i skilda enheter och när olika kunskapsnivåer följer på varandra blir den föregående utbildningen grundläggande för att klara av nästa nivå. Hur kvalitetsarbetet skall gå till för att skapa möjligheten för att alla elever skall nå uppställda mål redovisas i följande citat.

2. Förutsättningarna för en elev att fullfölja en gymnasieutbildning av hög kvalitet grundläggs i grundskolan. Det är mycket allvarligt att var tionde elev som går ut grundskolan inte har de kunskaper i svenska, engelska och matematik som behövs för att klara gymnasieskolan. [...] Alla elever måste få möjlighet att nå målen. Därför behövs ett systematiskt kvalitetsarbete i alla skolor, med kontinuerlig uppföljning och tydlig information om varje elevs kunskapsutveckling. Regeringens kvalitetsprogram anger inriktningen för en fortsatt utveckling: allt från förbättrad dialog om elevens studieutveckling mellan elev, föräldrar och lärare till förbättrade system för kvalitetsuppföljning (s, 12f).

Här synliggörs hur den disciplinära makten opererar med hjälp av olika makt tekniker och disciplineringsprocessen intar formen av regeringens kvalitetsprogram. Kvalitetsarbetet karaktäriseras av olika disciplineringsmetoder såsom övervakning, kontroll och tillrättavisning. Det som först ser ut att rikta sig enbart mot eleven utvecklar sig till något mer d.v.s. i kvalitetsprogrammet involveras tre grupper; eleven, familjen och läraren och alla dessa grupper blir övervakade, kontrollerade och tillrättavisade. Även den enskilda läraren blir föremål för samma disciplineringsmetoder då utvärderingar skall utföras och förmedlas i kvalitetsarbetet. De professionellas uppgift med gymnasieutbildningen är att både undervisa och uppfostra eleven, men kvalitetsarbetet medför dels att lärarens framträdande position blir att uppfostra/disciplinera eleverna för att de skall nå gymnasieutbildningens mål, dels framträder maktens relationella karaktär som gör att lärarens position pendlar mellan att utöva makt för att samtidigt blir föremål för densamme. Utmärkande för dagens styrningsrationalitet är hur familjen nås genom eleven där samtliga involveras och blir föremål för reglering, sanktionering och normalisering.

Den positiva maktutövningen är att alla elever ges möjligheter till att nå målen där observationerna, kvalitetsuppföljningen medför en utveckling av den pedagogiska forskningen. Kunskap produceras inom områden såsom undervisning och inläring. Men samtidigt exponeras den negativa aspekten med systematiskt kvalitetsarbetet, då alla elever under samma tid skall tillryggalägga gymnasieutbildningen med hjälp av kontinuerliga, detaljerande kontroller av deras kunskapsutveckling. Elevens beteende skall normaliseras och det framtingar i sin tur homogenitet som samtidigt individualiserar då avvikelser kan mätas samt dra nytta av olikheterna. Ett förbättrat system av kvalitetsuppföljning skapas i förbindelse till makt och kunskapsrelationen (produktionen) i samhället.

4.1.3 Kvalitetsmärkning

Ambitionerna med utvecklingen av gymnasieskolan skall ske med hjälp av ett kvalitetsarbete med siktet inställt på kunskapsbegreppet. Ännu ett steg i kvalitetsarbetet är att införa gymnasieexamen där dagens projektarbete ersätts av ett gymnasiearbete. Gymnasiearbetet skall kopplas samman med gymnasieexamen och för att erhålla gymnasieexamen krävs det godkänt på 90 procent av gymnasiepoängen och godkänt på gymnasiearbetet. Gymnasieskolan är en sorts apparat för ideliga examinationer som gör det möjligt att utbilda/fostra och därmed utvinna ett vetande. Examinationen involverar både den övervakande hierarkins metoden och den normaliserande metoden:

3. I dagens gymnasieskolan saknas ett tydligt bevis på att en elev framgångsrikt fullföljt sina studier. En modern gymnasieexamen införs som ett tydligt kvitto på att eleven fullföljt och tillgodogjort sig gymnasieskolans utbildning. [...] Gymnasieexamen kommer att underlätta för eleverna i kontakter med arbetsgivare och för vidare studier, särskilt utomlands, eftersom examen blir ett bevis på att eleven har nått målen. Därmed blir gymnasieexamen ett naturligt mål för alla elever att sträva mot. Eftersom gymnasieexamen bör bli ett attraktivt mål för eleverna får de därmed drivkraften att slutföra gymnasieskolan. Examen blir ett kvalitetsbevis som ger en tydlig information om att eleven nått utbildningens mål (s, 14f).

samt

4. Genom att införa ett gymnasiearbete, som ersätter dagens projektarbete, vill regeringen förstärka kvaliteten i svensk gymnasieutbildning. [...] Genom kopplingen till gymnasieexamen och till programmålen får gymnasiearbetet en annan karaktär än dagens projektarbete. Det nya gymnasiearbetet blir ett viktigt kvalitetsinstrument för att visa att målen för utbildningen har uppnåtts. Inte minst gäller detta för elever på yrkesutbildningar (s, 33).

Styrningsrationaliteten använder gymnasieexamen för att få elever att tänka och handla som regeringen vill. Själva "kvittot" syftar till att disciplinera eleven dels utifrån ekonomiskt perspektiv som nytta och resurs för samhället, dels utifrån politiskt perspektiv som tvingar eleven till lydnad. På grund av detta blir gymnasiearbetet ett viktigt kvalitetsinstrument för att kontrollera om utbildningens mål uppnås samtidigt som gymnasieexamen blir kvalitetsbevis för eleven att visa upp att de har fullföljt och tillgodogjort sig gymnasieskolans utbildning. Förutom den normala betygsättningen sker ytterligare en examination som både kvalificerar och klassificerar eleven. Ett kvalitetsinstrument som riktar sig till elever på yrkesutbildningarna. Eftersom det finns en förhandsinställning om att vissa grupper behöver kontrolleras mer än andra.

Regeringen använder återigen ett negativt och positivt maktspråk i sin maktutövning för att stärka resonemangen över införandet av gymnasieexamen och använder sig då av ekonomiska och politiska kunskaper om arbetsmarknadens utveckling utifrån ett globalt perspektiv. För att få elever att fullfölja gymnasieutbildningen används hot om kommande svårigheter som samtidigt skall få elever motiverade med löfte om att kvalitetsbeviset underlättar i kontakter med arbetsgivare och för vidare studier särskilt utomlands. I och med att gymnasieexamen införs kan gymnasieskolan producera kvalitetsmärkt arbetskraft eller kvalitetsmärkta elever för vidare studier på universitet och högskola.

Vad regeringsrepresentanterna eftersträvar med examensförfarande är subjektets självdisciplinering/självomvandlingsprocess, vilket innebär att subjektet ser sig själv som ett objekt och själva tar hand om disciplineringen såsom att reglera, sanktionera och normalisera sig själv (subjektiviteten). Det skulle betyda att subjektet självt kommer till insikt om betydelsen av att fullfölja gymnasieutbildningen och eleven ansluts därmed till rådande makt och kunskapsrelationer som styr diskursen.

4.1.4 Kvalitetssäkring

I regeringens strävan att utveckla gymnasieskolan är det inte bara elever som behöver kvalitetsmärkas utan Skolverkets undersökningar visar på att lokala kurser behöver kvalitetssäkras:

5. Skolverkets undersökningar visar att lokala kurser har en mycket varierad karaktär och kvalitet samt inte alltid uppfyller de krav som ställs. [...] Regeringen anser därför att lokala kurser bör kvalitetssäkras. Det friutrymme som finns i ett målstyrt system att anpassa innehåll och välja arbetssätt när kursplanen konkretiseras lokalt kan utnyttjas mer än vad som görs idag. Undervisningen kan t.ex. läggas upp tematiskt med mål från flera ämnen utan att för den skull en lokal kurs måste inrättas. [...] Genom att sådana lokala kurser som har låg kvalitet försvinner och som ibland väljs enbart av betygtaktiska skäl ökar utrymmet för val av kurser som har större relevans för vidare studier eller arbete, tex. studier i främmande språk (s, 34).

Den styrningsrationalitet som framträder handlar om en vilja att styra elevers val i bestämda riktningar eftersom när kurser med låg kvalitet försvinner skapas plats för kurser som anses vara av större relevans såsom främmande språk. I och med att lokala kurser kvalitetssäkras finns en förhandsinställning som visar på hur eleven behöver vägledas/styras för att komma till insikt om vilka kurser som bör väljas.

Gymnasieskolans styrning baseras bl.a. på ekonomisk och politisk kunskap om arbetsmarknadens (och samhällets) utveckling. Ett decentraliserat styre regleras genom kvalitetsutvärderingar och därigenom förändras de professionellas position för att delta i diskursen pga. att de inte brukar frihetsutrymmet såsom regeringen hade tänkt sig. Ansvar för den lokala gymnasieskolan fräntas och besluten placeras hos Skolverket och denna handling kan ses som en bestraffning för de professionella.

I citatet reduceras utbildningsproblemet till att hittas hos lärare och elev snarare än i strukturella begränsningar eller utbildningspolicy, men i alla maktrelationer finns möjligheter till motmakt. Eftersom subjektet är tänkande varelser med viss tillgång till makt utövas motstånd, men visar också maktens relationella karaktär. Där de professionella och eleverna använder sig av de strukturella brister som exponeras i den kursutformade programgymnasiet för att frigöra sig dels från den typ av maktutövning som begränsar det sätt som kunskap cirkulerar och fungerar, dels som ett motstånd att inte ge efter för subjektiviteten.

Även här gör sig disciplineringsprocessen synlig då gymnasieskolans utbildning hålls samman av tiden och följaktligen handlar utbildning om nytta och inte nöje. Tiden skall användas för att maximera kroppens nytta och samtidigt regleras för effektiv lydnad.

4.2 En kunskapsskola

4.2.1 Kunskapsmålet

Gymnasieskolan skall utvecklas och kvaliteten höjas. Första inledande citat (nr.1) talade om gymnasieskolan som en kunskapsskola och skapade relationen mellan kvalitet och kunskap. Det har med tydlighet framkommit under första delen av analysen att styrning sker i namn av kvalitet som samtidigt skapar en ökad övervakning, kontroll och tillrättavinsning av både de professionella och eleverna. Nästa citat tydliggör regeringens mål med att tala om gymnasieskolan som en kunskapsskola:

6. Direktövergången till högskolan skall öka och rekryteringen breddas. Regeringens långsiktiga mål är att hälften av en årskull skall ha påbörjat en högskoleutbildning vid 25 års ålder. Den sociala snedrekryteringen till utbildningar på universitet och högskolor är fortfarande stark. En större andel barn till högskoleutbildade föräldrar går vidare till högre utbildning än barn till lågutbildade. Även barn till invandrare är underrepresenterade [...]. Utvecklingen går åt rätt håll. [...], men för att göra tillgången på högre utbildning mer jämlik är det angeläget med insatser på alla nivåer. I gymnasieskolan handlar det om att motverka traditionella val utifrån t.ex. kön och klass, uppmuntra elever med goda förutsättningar till fortsatta studier oavsett vilken utbildning det går och om att fler skall fullfölja en gymnasieutbildning (s, 13).

Tidigare citat (5) har visat på regeringens vilja att styra elevens val av kurser i gymnasieutbildningen. Den styrningsrationalitet som framträder i regeringens långsiktiga mål förstärker deras vilja att styra eleven i bestämd riktning och syftar till förmå eleven att tänka och handla på det sätt som de vill. Utifrån en förändrad arbetsmarknad blir statens styrning av populationen genom olika institutioner i samhället än viktigare. Genom gymnasieskolans praktik används institutionen för att forma/disciplinera och förvara individen. Utbildning används för att dels få ekonomisk framgång där föreställningen om att samhällets välstånd räknas i antal högutbildade individer, dels disponera över en disciplinerad/reglerad/homogen population som genom statens styrningsrationalitet införlivar regeringens förväntningar pga. av sin aktiva vilja att styra sig själv. Därigenom tar subjektet plats i de makt och kunskapsrelationer som den rådande utbildningspolitiska diskursen anför.

I den språkliga framställningen positionerar regeringen subjektet (läraren) som expert och utgår ifrån att hon/han till sin natur är autonom, förnuftig och självstyrande. Då skall lärarna i gymnasieskolans verksamhet aktivt styra eleverna oavsett bakgrund vidare till högre studier på universitet/högskola eller fullfölja gymnasieutbildningen. Från ett samhällsperspektiv används gymnasieskolan som politiskt instrument där regeringens utbildningspolitik väver samman olika problem i samhället; segregationsfrågan, upplösandet av klasssamhället och nedmonteringen av det patriarkala samhällsordningen med pedagogiken. Det grundar sig på olika vetenskapsdiscipliners kunskapsproduktion om det som är maktens föremål d.v.s. populationens villkor förbättras och samhällsutvecklingen och ordningen garanteras. Bakom regeringens kunskapsmål kan antagande som syftar till att förändra normen för vad som anses vara naturlig skolgång pga. den omstrukturering – produktionssektorn minskas till förmån för tjänstesektorn - som sker på arbetsmarknaden vilket gymnasieskolan är påtagligt berörd av.

4.2.2 Kunskapsambition

Den kunskapsambition som Lpf 94 gav uttryck åt, vilket propositionen förstärker menar jag håller på att förändra gymnasieskolans verklighet:

7. Det är enligt regeringen avgörande att alla elever i gymnasieskolan har en minsta gemensam kunskapsbas utöver den de fått i grundskolan. Genom kärnämnescurserna skall alla elever få sådana allmänna kunskaper att de kan fortsätta att utvecklas både inom arbetslivet, i framtida studier och som medborgare. Kärnämnen ger en gemensam kulturell referensram. Den gemensamma kunskapskärna kan också bidra till att ge alla elever i gymnasieskolan ett helhetsperspektiv på kunskap och lärande. Kärnämnescurserna skall vidare ge eleverna grundläggande förutsättningar att nå gymnasieskolans mål i karaktärsämnena (s, 29).

Regeringens styrningssträvan såsom det framträder är ett uttryck för en vilja till sanning om kunskapssubjektets funktion och position. Viljan till sanning förlitar sig på makt och kunskapsrelationer som råder inom olika discipliner/institutioner. Där den vetenskapliga verksamhetens fördjupade kunskaper förser lärare med material, teknik och verktyg för att skapa förutsättningar till kunskapsinhämtning elever behöver för att kunna utvecklas och fostras till en styrbar population. I och med propositionen sker en förstärkning av regeringens kunskapsambition med gymnasieskolan som kunskapsskola. Den kunskap som prioriteras och talas om är kärnämnescurserna, där frånvaron av någon diskussion kring karaktärsämnena talar om en tydlig uppdelning vars diskurs inte får cirkulera som den andra.

Jag menar att det mångkulturella samhället är ett fenomen som Sverige måste anpassa sig till. Men när kärnämnescurserna skall utökas med historia motiveras detta med att ”En gemensam kärna av historisk kunskap är angelägen, inte minst i ett mångkulturellt samhälle som vårt” (s, 31) d.v.s. ge en gemensam kulturell referensram utifrån vårt sätt att tänka och tala om historien. Disciplineringsprocessen som framträder handlar om att införliva det västerländska synsättet, ”vår” syn på världen för att det i förlängningen skall forma en styrbar populationen relativt osynligt (politisk synvinkel) och för en liten kostnad som möjligt (ekonomiskt perspektiv). Det positiva med maktutövningen är att kunskapsambitionen skapar förutsättningar till motstånd och frigörelse för alla subjekt eftersom det skapar möjligheter till att dels förändra sin position, dels frigöra sig från den totaliserande och individualiserande bindningen till staten – att inte ge efter för subjektiviteten.

4.2.3 Kunskap och kompetens

I utbildningsdokument efterfrågas individens olika förmågor¹⁹ i lika stor utsträckning som själva kunskaperna. En förklaring kan vara att kunskaperna idag är provisoriska till sin karaktär medan individens förmågor är mer stabila egenskaper. Men regeringen fortsätter att tala om kärnämnescurser som den universala lösningen till ”det goda livet”:

---

¹⁹ Begrepp såsom kompetens och förmågor ger jag samma innebörd.

8. Inom ramen för kärnämnen utvecklas en rad generella kompetenser som tillsammans syftar till att ge eleverna överblick och sammanhang i skolarbetet och senare i livet samt färdigheter för att fungera som människa och samhällsmedborgare. Exempel på kompetenser, utöver ämneskunskaperna, som lyfts fram i dagens kärnämnen är kritiskt granska, att se konsekvenser av handlingsalternativ, att lösa problem, att formulera, argumentera och uttrycka ståndpunkter samt att söka, sovra och bearbeta information. Ämnen och kurser fungerar som organisatoriska byggstenar. De har också en uppgift att avgränsa kunskapsområden för undervisningen. I den meningen skall kärnämnen även fortsättningsvis synas som enskilda ämnen i timplanen och i betygen (s, 29).

I citatet framkommer det att kärnämneskurserna skapar förutsättningar till att utveckla både ämneskunskaper och en rad olika förmågor. Förmågor tillskrivs kärnämneskurser något som enligt mig är en direkt effekt av att utöva praktisk kunskap. Att tala om förmågor i kärnämneskurserna handlar mer om hur kunskapen skall organiseras för att läras ut – metodik. Därför skapar kärnämnenas dominerande plats i propositionen en föreställning om deras universalitet. Det betyder att texten skapar inte bara kunskap utan den verklighet som den tycks beskriva. Denna vilja till sanning får stöd av makt och kunskapsrelationerna som vilar på institutionellt stöd och distribution. Den etablerade kunskapen styr och reglerar vad som är möjligt att säga och hur, vilket utövar press och tvingande makt över andra diskursformer såsom karaktärsämneskurserna d.v.s. en motdiskurs som är underlägsen.

4.2.4 Kunskapsförmedlingen

Framtidens gymnasieutbildning skall vara en kunskapsskola och den utbildningspolitiska styrning som framträder sker i namn av kunskap med kvalitet, vilket skapar riktlinjer för tolkning av gymnasieskolans utveckling. Oavsett program är alla studieförberedande på olika nivåer:

9. De utvärderingar Skolverket har gjort av programgymnasiet visar att uppfattningen att undervisningen skall utformas på likartat sätt, oavsett program, är mycket vanligt bland lärare i kärnämnen. Detta hänger troligen samman med ämnenas tradition och lärarnas tidigare erfarenhet från undervisning i dessa ämnen på studieförberedande linjer. Det är också sannolikt att övergången från stoffinriktade kursplaner till mål- och kvalitetsinriktade ännu efter tio år inte fullt ut slagit igenom i den didaktiska diskussionen och tillämpningen på skolorna (s, 29f).

Oftast lokaliseras och fokuseras problemet till att tillhöra lärarna och deras val av innehåll och metodik. Det grundläggande problemet ligger kanske snarare i de begränsningar som språket och det som låter sig sägas (citat 7 och 8) i olika utbildningsdokument och inte i den didaktiska diskussionen i skolorna. För i citat 8 introducerar två olika bilder av lärande (det betyder inte att den ena utesluter den andre). Att tala om förmågor omfattas av en kreativ process där förståelse och förklaring har ett dialektiskt förhållande som för subjektet innebär ett förändrat förhållningssätt till sin omvärld d.v.s. kunskapsprocessen opererar i olika strukturer – ett korrelationsförhållande. Men att tala om ämnen och kurser som organisatoriska byggstenar och avgränsande kunskapsområden presenteras det rationella förnuftet vars lärande

utvecklas enligt en linjär struktur – ett kausalt förhållande, kunskapen skall främst förklara. Den ena bilden, ämnen och kurser som organisatoriska byggstenar har ett starkt fäste i den pedagogiska praktiken pga. de makt och kunskapsrelationer som finns i samhällets olika vetenskapliga discipliner/institutioner. Den hegemoniska diskursen och de dominerande värden, föreställningar och uttryck korresponderar bra emot regeringens kunskapsmål (citat 6). Gamla tankestrukturer bäddas in i nya språkframställningar som samtidigt exponerar motsättningar, vilket försvårar implementeringen av ett nytt sätt att tänka om kärnämnen eftersom språket och det som låter sig sägas styr vad subjektet tänker, talar och handlar.

5 Diskussion baserad på den utbildningspolitiska diskursen

Varje händelse (citater) i analysen är en beskrivning av vad som anses enligt regeringen vara gymnasieskolans syfte och/eller problem. Det som betraktas vara angeläget och därför behöver talas och skrivas om. Den enskilda händelsen ger uttryck för och skapar samtidigt en serie – den utbildningspolitiska diskursen. I analysen av propositionen konstrueras därför med viss regelbundet en problembild där regeringen pekar ut vad som är problem. De problem som lokaliseras anses främst tillhöra elever på yrkesinriktade program och i viss mån lärare. Vad som är problemens orsaker hänvisas till elevens oförmåga att bedöma nödvändigheten av gymnasieutbildningen och bristande förmåga hos lärarna att omsätta decentraliserat styre i praktiken. Eftersom problemen påläggs subjekten ligger följaktligen lösningen i den disciplinära maktens olika tekniker för att forma nyttiga och ansvarsfulla medborgare i samhället.

Genom språkframställningen synliggörs både den positiva och negativa maktutövning gällande elevers möjligheter i framtiden som pendlar mellan hot om utanförskap, få eller behålla ett arbete ömsom löften om ”det goda livet” som innebär social gemenskap, ett bra arbete och möjligheter till karriär t.o.m. utomlands. Men det som är mycket påtagligt är att den förhandsinställning som regeringens styrs av är att det finns vissa subjekt d.v.s. elever främst på yrkesinriktade program som behöver kontrolleras mer än andra. Ett politiskt styrinstrument där strategin handlar om behovet av att förändra subjekten och politiker tar således hjälp av disciplineringsprocesser för att omforma subjekten till de förändrade villkor som råder ute på arbetsmarknaden. Med hjälp av begrepp såsom kunskap och kvalitet försöker politiker kringgå den liberala styrningsformelns grundläggande problematik; att inte styra tillräckligt, men även rädslan för att styra för mycket och istället strävar efter att *styra bättre*. Kvalitetshöjningen syftar till att styra eleverna i bestämda riktningar och som jag ser det innebär kvalitetsarbetet ett försök till att effektivt styra bättre och således är gymnasieexamen ett led i kvalitetsarbetet. Jag menar att det innebär en kvalitetsmärkning av eleven och jag associerar till hur organisationer idag konkurrerar med varandra genom olika kvalitetscertifieringar. Gymnasieskolan börjar anta en organisations produktionsätt där arbetsmarknadens efterfrågan på en viss typ av arbetskraft styr gymnasieskolans utveckling. Det betyder att gymnasieskolan producerar kvalitetsmärkta produkter som efterfrågas på marknaden. I gymnasieskolan sker kvalitetsmärkningen genom disciplinering som återigen handlar om att kontrollera elever främst på yrkesinriktade program att de slutför gymnasieutbildningen. Men kvalitetshöjningen lämnar inte de professionella oberörda utan lokala kurser skall kvalitetssäkras p.g.a. varierad kvalitet och karaktär. Därför fräntas de professionella friheten att själva bestämma vilka lokala kurser som skall finnas på den egna gymnasieskolan, men tillskrivs fortfarande rättigheten att komma med idéer och presentera förslag till lokala kurser för Skolverket.

Målsättningen med att förändra gymnasieskolan till ett decentraliserat styre var bl.a. för att öka skolverksamheternas lokala ansvar genom färre regler och tydligare mål. Men

den utbildningspolitiska diskursens styrningsrationalitet handlar om en hårdare styrning både av de professionella och eleverna. Min tolkning av regeringens kvalitetsstyrning visar på begränsningar som inte lämnar mycket friutrymme för de professionella att agera på. Av den orsaken att det systematiska kvalitetsarbetet bygger på kontinuerliga utvärderingar och involverar därför en högre grad av disciplinering. Då lärarna i lika hög grad som eleverna övervakas, kontrolleras och tillrättavisas. Disciplineringsprocessens effekt är att den har förmåga att normalisera och skapa homogenitet. Vad styrning i namn av kvalitet innebär är att den styrningsrationalitet som framträder i den utbildningspolitiska diskursen försök till att styra bättre snarare handlar om ett annat sätt att styra mer. Jag menar att det inte skapar möjlighetsvillkor för de professionella att utveckla gymnasieskolan.

Ambitionen med att tala om gymnasieskolan som kunskapsskola klarnar när kunskapsmålet om ökad direktövergång och att rekryteringen skall breddas till högre studier tydliggörs. I förlängning handlar relationen mellan kunskap och kvalitet om att förändra normen för vad som anses vara "normal" skolgång oavsett elevers bakgrund. Med den regelbundenhet som kärnämnescursernas betydelse eller snarare förträfflighet presenteras av politikerna i propositionen talar för en strävan efter en förnuftig och högutbildad population vars kunskapsnivå är av akademisk status. Därför ligger fokus på kärnämnescurserna. När historia introduceras som ett nytt kärnämne vars funktion skall ge eleverna en gemensam kulturell referensram tolkar jag det som att eleverna skall disciplineras in i det västerländska synsättet där en föreställning om att rättvisa och jämlikhet råder. Något som lyser med sin frånvaro är diskussion kring betydelsen av karaktärsämneskurserna. Jag menar att den utbildningspolitiska diskursen som framträder utmärks av ett traditionellt tankesätt, vilket exponerar politikernas omedvetenhet kring sitt eget tankesätt eftersom de anser att lärarnas bristande förmåga att förändra sin kunskapsförmedling i undervisningen hänvisas till deras svårigheter att bryta med sina ämnestraditioner. Vad en diskursanalys utifrån Foucault visar på är att texter skapar inte bara kunskap utan även den verklighet som den beskriver och denna vilja till sanning får stöd av makt och kunskapsrelationerna som bygger på institutionellt stöd och distribution. Den etablerade kunskapen utövar press och tvingande makt över andra diskursformer d.v.s. kärnämnenas privilegierade status över karaktärsämnenas vars diskurs således är underlägsen. Nu visar det sig att texten i propositionen fortfarande styrs av det vetenskapliga tankesättet sedan upplysningstiden. Då språket i propositionen inte återger verkligheten utan skapar den betyder det att upplysningstidens värderingar såsom *förnuft*, *rättvisa*, *jämlikhet* och *utveckling* fortfarande dominerar och passar alldeles förträffligt som honnörsord för innehållet i propositionen. Dagens styrningsrationalitet har en totalitär tendens och skapar därmed en kunskapsordning som utesluter andra former av kunskap/vetande.

Såsom jag tolkar politikernas inställning är att problemen som regelbundet framträder i den utbildningspolitiska diskursen har inget att göra med strukturella begränsningar och/eller vad politiker i och med den språkliga framställningen verkligen säger. Jag menar att den serie som framträder genom användningen av de analytiska verktygen frilägger de gamla tankestrukturer som gömmer sig bakom begrepp såsom kunskap och kvalitet, vilka styrs av makt och kunskapsrelationerna i samhället.

Tankemönster/paradigm är svårbrutna mönster och med de regelbundenheter som serien frilägger skapar inte några större möjlighetsvillkor till utveckling av gymnasieskolan.

Men överallt där makt utövas finns tillfällen/plats för motmakt. Makt och kunskapsrelationen är produktiva till sin karaktär och skapar därför tillfällen till motprocesser d.v.s. kunskapsambitionens positiva sida är att eleverna rustas med kunskap och därmed skapas möjligheter till att förändra sin situation. De problem (betygtaktiska val, kurser av varierad kvalitet och karaktär och lärarens bristande förmåga att bryta traditioner i kunskapsförmedlingen) som påvisas i propositionen tolkar jag som tecken på motstånd från de professionella och eleverna som ett försök till att dels frigöra sig från disciplineringen d.v.s. en frigörelseprocess mot de restriktioner som subjekten försöker värja sig emot, där kampen handlar om att inte ge efter för subjektiviteten, dels handlar kampen om privilegiet om kunskapen - vem som har rätten att bestämma vilken typ av kunskap och kompetens som anses lämplig.

Motsättningar kan vara produktiva och föra utvecklingen framåt, men kunskaps- och kvalitetshöjningen talar enligt mig för en kunskapsambition i traditionella termer där kvalitetsstyrningen handlar egentligen om att styra mer. Vad kunskap med kvalitet skapar är snarare en motsättning mellan lärarna och eleverna. Eftersom problemen utifrån den utbildningspolitiska diskursen anses finnas i den enskilda skolverksamheten samt tillhöra subjektens inre värld har kampen en förmåga att stanna inom den enskilda praktiken. Pga. att subjekten har en tendens till att kritisera den instans som är närmast; elev till lärare och lärare till rektorn och subjekten förväntar sig dessutom inget resultat av problemen. Det försämrar naturligtvis möjlighetsvillkoren för att utveckla gymnasieskolan för de professionella. Paradoxen blir uppenbar; subjekten en produkt av diskursen som samtidigt reproducerar densamme.

6. Avrundad diskussion

Uppsatsens kunskapsteoretiska perspektiv bygger på Foucaults tanke-system som tar sig an de obekväma och ofrihetens syn på subjektets tillvaro. Inte för att påvisa att det inget finns att göra eller att subjektet är ”offer” för maktutövning. Utan för mig handlar en diskursanalys utifrån Foucault om att medvetengöra hur språket genom den utbildningspolitiska diskursen inte återger verkligheten utan faktiskt bidrar till att forma den. Även om kunskapsambitionen frilägger ett traditionellt tankesätt och kvalitetsstyrningen visar tendenser på en vilja av att styra mer finns alltid tilltron till de tänkande subjekten, de professionella och till den styrka som de faktiskt besitter. Det handlar om att bli medveten om maktens relationella karaktär och lära sig att förfoga över makten och rikta kampen mot ”chief enemy”. Trots att subjekten omges av ramar och begränsningar kan något göras eftersom subjekten är tänkande varelser finns det möjligheter till att förändra och finna nya kreativa sätt att förhålla sig till olika fenomen. Men det förutsätter förstås att subjekten är medvetna om hur språket styr vad vi tänker, talar och handlar. Min åsikt är att en Foucaultinspirerad uppsats fyller en viktig funktion eftersom syftet blir något av att försöka frigöra subjektet från nutidens dominerande tankestruktur. Det betyder att hans tanke-system gör det möjligt att se på sin egen tillvaro på ett helt annat sätt, vilket skapar förutsättningar till både förändring och möjligheter till handling.

Jag menar att styrningens makt- och påverkansprocesser som utbildningspolitiken utgör på de professionella både som enskilda individer och som kollektiv grupp till kropp och själ utövar inflytande på och styr individens sätt att tänka, tala och handla och faktiskt begränsar vad som är möjligt att tänka, tala och handla inom en viss praktik. Den frånvarande maktens närvaro är en mycket slående beskrivning av dagens decentraliserade styre av gymnasieskolan, vilket skapar svårigheter för de professionella att hantera avvägningen mellan ansvar och frihet. Utbildningspolitiken styr med hjälp av kunskap med kvalitet för att rättfärdiga en utbyggnad av utvärderingssystemet som bygger på disciplineringsprocesser, där olika tekniker av makt såsom övervakning, kontroll och tillrättavisning reglerar oavsett om det gäller lärare eller elev. Genom att använda begrepp såsom kunskap och kvalitet gör det svårt att ifrågasätta det uppsatta målet eftersom det är något som de flesta kan instämma i: att elever skall erhålla kunskap med kvalitet. Jag menar att det som kan ifrågasättas/tvistas om är dels vilken typ av kunskap som skall prioriteras, dels på vilket sätt kvaliteten skall höjas. Något nytt menar jag att den utbildningspolitiska diskursen i propositionen inte tillför, vilket snarare är en regel än undantag för utbildningsdokument. Utan den verklighet som jag anser att regeringen håller på att skapa i och med talet om gymnasieskolan som en kunskapsskola och vad den utbildningspolitiska diskursen uttrycker med kunskaps- och kvalitetshöjningen är att införliva upplysningstidens ideal om förnuft, rättvisa, jämlikhet och utveckling.

Sammanfattningsvis menar jag att det jag har lyckats med i uppsatsen är att frilägga vad som gömmer sig bakom välpolerade begrepp såsom kunskap och kvalitet, vilket kortfattat handlar om ett traditionellt tankemönster och en ansats till att vilja styra mer. Den påverkan som sådana tankegångar för med sig konserverar snarare än utvecklar

gymnasieskolan. Men vad den utbildningspolitiska diskursen faktiskt skapar enligt mig är motsättningar i de enskilda skolverksamheterna som i sin tur hämmar utvecklingen av gymnasieskolan d.v.s. det finns för många meningsskiljaktigheter inom den egna verksamheten. Och där elevers försök till att frigöra sig emot de påtryckningar som ett treårigt kursutformat programgymnasium ställer på subjekten skapar motsättningar mellan lärarna och eleverna.

Uppsatsens omfång har medfört att valda delar av propositionen (utbildningsdokument) tas upp i analysen. Jag menar att det kan tyckas ge en smal och ganska fragmentarisk bild av den utbildningspolitiska diskursen. Om uppsatsen varit större till sitt omfång hade jag valt att historiskt följa utvecklingen i den utbildningspolitiska diskursen, vilket i sig underlättat användningen av Foucaults tankesystem och begreppsapparat. Då hade fler tillfällen och utrymmen skapats för användningen av de analytiska verktygen eftersom i uppsatsen används vissa begrepp betydligt mer medan andra får en mer undanskymd plats.

I arbetet med uppsatsen har naturligtvis frågor väckts. Jag är intresserad av att fördjupa mig i de motsättningar som finns inom de enskilda skolverksamheterna utifrån ett genusperspektiv samt titta på hur utbildningsdokument används i de enskilda skolverksamheterna som stöd i utvecklingsarbetet.

Referenser

- Ball, S. J. (1990). *Politics and policy making in education: explorations in policy sociology*. London: Routledge
- Ball, S. J. (1997). *Education reform: a critical and post structural approach*. Buckingham: Open University Press
- Bergström, G & Boréus, K. (2000). *Textens mening och makt – metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*. Lund: Studentlitteratur
- Bjuremark, A. (2002). *Att styra I namn av akademisk kollegialitet*. Stockholm: Högskoleförlaget vid Lärarhögskolan
- Cherryholmes, C. H. (1988). *Power and Criticism – Poststructural Investigation in Education*. New York: Teachers College Press
- Danaher, G, Schiratio, T & Webb, J. (2000). *Understanding Foucault*. London: SAGE Publications
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge – selected interviews and other writings 1972-1977 by Michel Foucault*. Gordon, C. (ed). The Harvest Press
- Foucault, M. (1991). "Governmentality" I Burchell, G, Gordon, C & Miller, P. (1991). *The Foucault Effect. Studies in Governmentality with two lectures by and an interview with Michel Foucault*. The University of Chicago Press
- Foucault, M. (1993). *Diskursens ordning - installationsföreläsning vid Collège de France den 2 december 1970*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag
- Foucault, M. (1997). *Essential works of Foucault 1954-1984. Ethics; volume 1*. New York: The New Press
- Foucault, M. (1998). *Essential works of Foucault 1954-1984. Aesthetics; volume 2*. New York: The New Press
- Foucault, M. (2000). *Essential works of Foucault 1954-1984. Power; volume 3*. New York: The New Press
- Foucault, M. (2002). *Vetandets arkeologi*. Lund: Arkiv förlag
- Foucault, M. (2003). *Övervakning och straff – fängelsets födelse*. Lund: Arkiv förlag
- Hultqvist, K. & Petersson, K. (1995). *Foucault – namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik*. Stockholm: Högskoleförlaget vid Lärarhögskolan
- Kendell, G. & Wickham, G. (1999). *Using Foucault's Method*. London: SAGE Publications
- Lübcke, P. (1987). *Vår tids filosofi: Del 1 Engagemang och förståelse – tysk och fransk filosofi*. Stockholm: Bokförlaget Forum AB
- Lübcke, P. (1988). *Filosoflexikonet*. Stockholm: Bokförlaget Forum AB

- Olsson, U. (1997). *Folkhälsa som pedagogiskt projekt. Bilden av hälsouppllysning i statens offentliga utredningar*. Stockholm: Almqvist & Wiksell
- Popkewitz, T. S. & Brennan, M. (1998). *Foucault's Challenge, Discourse, Knowledge, and Power in Education*. Teachers College Press: Columbia University
- Proposition 1997/98:169. *Gymnasieskola i utveckling – kvalitet och likvärdighet*
- Proposition 2003/04:140. *Kunskap och kvalitet – elva steg för utvecklingen av gymnasieskolan*
- Richardson, G. (1999). *Svensk utbildningshistoria*. Lund: Studentlitteratur
- Rose, N. (1995). Politisk styrning, auktoritet och expertis i den avancerade liberalismen. I Hultqvist, K. & Petersson, K. (1995). *Foucault – namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik*. Stockholm: Högskoleförlaget vid Lärarhögskolan
- Sahlin, I. (1999). Diskursanalys som sociologisk metod. I Sjöberg, K. (red). (1999). *Mer än kalla fakta – kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur
- Said, E W. (2004). *Orientalism*. Stockholm: Ordfront
- SOU 1992:94. *Skola för bildningv*
- SOU 2002:120. *Åtta vägar till kunskap – en ny struktur för gymnasieskolan*

Tidskrift

Roijer, P. (2004-03-17). ”Gymnasieskolan får nya betyg”. Sydsvenskan, s. A1

Bilag/a/or